

KNIŽNÁ VÄZBA CITHARY SANCTORUM DO ROKU 1900

2. časť

Remeselné spracovanie väzby Transoscia – chronologický prehľad spracovania knižných väzieb v 17. – 18. storočí

Alena Benešová a Vladimír Bukovský

Prvé väzby Cithary sanctorum môžeme datovať do obdobia nazývaného barok. Je to umelecko – kultúrny smer, ktorý vznikol v Taliansku a v priebehu 17. a 18. storočia sa postupne rozšíril do celej Európy. Barok prenikol do všetkých oblastí umeleckého aj spoločenského života. Bol to posledný univerzálny a jednotný štýl celej Európy. Základné rysy barokového umenia vychádzajú z renesancie. Táto skutočnosť sa potom odrazila i na knižnej väzbe. Išlo o plynulý prechod medzi týmito obdobiami a tak sa často stáva, že nachádzame renesančné prvky na barokovej väzbe. Tieto renesančné prvky pretrvávajú dlho do baroka a je niekedy ťažké identifikovať, či ide o renesančnú, alebo barokovú väzbu.

Do prvej kategórie sme zaradili iba tri vydania Cithary sanctorum z fondu SNK. Z toho dôvodu, že viac vydaní v 17. storočí sa vo fonde nenachádza. Ide o vydania so signatúrami:

- SE 2318 vydané v roku 1636 v Levoči, vytlačené v kníhtlačiarskej dielni Vavrinca Brevera.
- SD 3092 – z roku 1653 vydanú v Levoči u Samuela Brevera.
- SD 2497 vytlačenú roku 1696 tiež v Levoči v dielni Samuela Brevera.

Žiaľ ani jedna knižná väzba z týchto kníh sa nezachovala v pôvodnej forme. Všetky tri sú previazané. Napriek tomu sme ich zaradili do obsahu tejto práce z dôvodu, že sa jedná o najstaršie vydanie Cithary sanctorum, aké sa v SNK nachádzajú, i keď nám ide predovšetkým o originálne knižné väzby.

Ale napriek tejto skutočnosti môžeme načrtnúť pravdepodobný vzhľad najstarších vydaní Cithary sanctorum.

Na vydaní z roku 1636 sa nám zachoval fragment kože pôvodnej knižnej väzby. Ide o tmavú kožu. Koža je zdobená technikou tlači na slepo. Technika tlače na slepo, čiže slepotlač, sa robí vtlačovaním rozohriatých kolov do navlhčenej kože. Ide o slepotlačovú výzdobu, ktorá mohla slúžiť za vzor iným knižným väzbám Cithary sanctorum. Pretože podobný typ

slepotlače nachádzame na väzbách v nasledujúcich obdobiach. Ide predovšetkým o dve trojlinky, ktoré sa tiahnu pozdĺž väzby a sú umiestnené v chrbtovej časti dosky. Rozpätie medzi linkami je dva centimetre. Medzi nimi sa nachádzajú ďalšie trojlinky, resp. šesť trojliniek, ktoré sú umiestnené priečne. Vychádzajú z liniek umiestnených bližšie k chrbtu a vždy dve a dve trojlinky sa spájajú v linkách vzdialených od chrbta knihy. Tak vytvárajú tri trojuholníky, ktorých účelom bolo zdobiť väzy. Za linkami, ktoré sú vzdialenejšie od chrbta knihy sa nachádzajú tri ornamente znázorňujúce kvetiny, ktoré tiež slúžili na výzdobu väzov. Zadná doska je rovnakej úpravy.

Obr. 1 SD 2318 – Cithara sanctorum (1636) z dielne Vavrince Brevera v Levoči. Preväzba so zachovaným fragmentom kože, knižný blok rozoberaný, reštaurovaný.

Takže s určitosťou môžeme povedať, že bola šitá na tri väzy, ako nám to potvrdzujú nielen vzory na fragmente vytvorené slepotlačovou technikou, ale aj formát knihy.

Dosky boli drevené, ako to bolo vtedy bežné a zapínanie bolo na trň vo forme klinčeka. Toto tvrdenie môžeme viac - menej potvrdiť iným vydaním Cithary sanctorum z roku 1659, ktoré sa nachádza vo fonde vydavateľstva Transcius v Liptovskom Mikuláši. Toto vydanie sa nachádza pod signatúrou X. G. 2. Ide o originálnu knižnú väzbu. Drevené dosky sú potiahnuté tmavou kožou s bohatou slepotlačovou výzdobou. Zapínanie bolo riešené na trň vo forme klinčeka. Bola šitá na tri pravé väzy. Má červenú oriezku.

Týmto vydaním môžeme potvrdiť všetky naše predošlé i nasledujúce úvahy o knižnej väzbe Cithary sanctorum v 17. storočí, ktoré uvádzame v tejto kapitole.

V inom vydaní z roku 1636, ktoré tiež môžeme nájsť v Tranosciu pod signatúrou X. G. 3, sa nachádzajú i zaujímavé posesorské údaje, ktoré sme sa rozhodli uviesť na konci tejto kapitoly. Jej väzba nie je pre nás zaujímavá, pretože ide o preväzbu a preto sa jej bližšie nebudeme venovať.

Na vydaní z roku 1696, z našej vzorky, sa zachoval pôvodný knižný blok, ktorý nebol rozoberaný. Tu môžeme poukázať na farebnú oriezku, ktorá sa nám zachovala. Vydanie z roku 1653 bolo celé rozobrané a vyrobili sa naň nové knižné dosky.

Typickým formátom pre toto obdobie bolo:

- výška cca 14 cm
- šírka cca 9 cm
- hrúbka cca 5 cm

Môžeme teda všeobecne zhodnotiť, že prvé vydania Cithary sanctorum boli menšieho formátu. Táto veľkosť bola typická pre jej vydania v 17. storočí. V ďalších storočiach sa s touto veľkosťou už nestretávame, ak sa vyskytnú takéto rozmery, tak len ojedinele a obyčajne boli vyhotovené na žiadosť zadávateľa. V ďalších obdobiach sa uplatňujú väčšie formáty.

Dosky boli obyčajne drevené potiahnuté kožou. Tento kožený poťah nám dáva priestor pre slepotlačovú výzdobu, ako veľmi častý dekoračný prvok. Obyčajne sa využívalo zapínanie na trň – klinček. Zapínanie malo predovšetkým ochrannú funkciu. Chránilo knižný blok pred prachom a vniknutím hmyzu. Ale mnohokrát bolo i predmetom dekoračného umenia remeselníka, ktorý dokázal vyhotoviť krásne spony v rôznych ornamentoch. Častými motívami boli lístočky, srdiečka alebo rôzne ozdobné motívy. Na väzbe bývajú spravidla dve spony. Nemôžeme opomenúť i oriezku, ktorá sa často používala, ale nenájdeme ju na všetkých väzbách.

Knižné väzby v 18. storočí

Knižné väzby, ktoré vznikli v 18. storočí môžeme ešte stále zaradiť do barokového obdobia. I keď toto obdobie neprinieslo veľa nových kompozičných prvkov, ako to bolo v renesancii. Ale ako každé obdobie, aj barok ovplyvnil a obohatil svoju dobu. Pri barokových väzbách je to napríklad nemorená biela koža, na dotyk tvrdá a drsná. Kovanie býva mosadzné zdobené jednoduchým rytím alebo puncovaním. Ornamentatika prináša nové prvky, ako napríklad motívy krajok, kruhové zrkadielka, úponky, rastlinné motívy, objavujú sa vejáriky, mušle. Barok nám prináša i farebnú lesklú hladnú či zlatú oriezku. Zlatenú výzdobu u hnedých väzieb, barok prenáša z dosiek na chrbát knihy, a tak ponecháva dosky hladké nezdobené.

Pri našom výskume väzieb Cithary sanctorum z fondu SNK sme sa však nestretli s takouto typickou barokovou väzbou. Pravdepodobne preto, lebo sa

barokové obdobie, v našich zemepisných šírkach v knihárskom remesle, naplno neprejavilo. Možno i preto, že Cithara sanctorum mala slúžiť predovšetkým obyčajným ľuďom aj tým najchudobnejším. Preto boli používané lacnejšie materiály a jednoduchšia výzdoba. Ale predsa existujú i krajšie, kvalitnejšie knižné väzby s bohatšou výzdobou, na ktorých sa odrazil i barok. Išlo predovšetkým o väzby Cithary sanctorum určené pre šľachticov, či majiteľov, ktorí si takéto väzby mohli dovoliť.

Do druhej kategórie sme zaradili vydania Cithary sanctorum v rozhraní rokov 1734 – 1787. V rámci reprezentačnej vzorky tejto kategórie sme vybrali 7 kníh, ktoré sme rozdelili na dve triedy. Označili sme ich ako triedu A a B.

Trieda A, kde sa nachádzajú jednoduché, lacnejšie knižné väzby.

V triede B nájdeme knižné väzby, ktoré sa vyznačuje nielen krásou, historickou a umeleckou hodnotou, ale i šikovnosťou a nadaním nejedného knihára či kníhviazača.

Trieda A sa vyznačuje, ako sme už naznačili vyššie, jednoduchou takmer žiadnou výzdobou, na výrobu boli použité menej nákladné, dostupnejšie a menej kvalitné materiály. Tento spôsob výroby bol mnohokrát volený preto, aby sa posolstvo Cithary sanctorum rozšírilo a bolo dostupné pre všetky vrstvy obyvateľstva. Teda pre tých, ktorí si nemohli dovoliť zakúpiť Citharu sanctorum viazanú v drahej koži so slepotlačovou výzdobou či kovaním, ktoré plnilo nielen ozdobnú, ale i ochrannú funkciu.

Na výrobu takýchto kníh sa často používala lepenka, ktorá bola lacnejšia než drevo. V našom prípade ide o použitie lepenky v troch prípadoch z troch, ako nám to ukazuje dole uvedená tabuľka. Ako poťah sa používala nielen koža či imitácia kože, ale začína sa uplatňovať dostupnejší papier.

V prípade koženého poťahu na väzbe SD 3502 sa objavuje jednoduchá slepotlačová výzdoba po obvode prednej i zadnej strany dosky. Ide o bordúru s rastlinným motívom. Horizontálne pretínajú bordúru štyri vlnovky ukončené ornamentom kvetinového motívu. Zaberajú 1/3 dosiek nachádzajúcich sa v chrbtovej časti. Tieto štyri vzory naznačujú štyri väzy. Chrbát je bez výzdoby.

Pri šití sa uplatňuje technika šitia na pravé väzy alebo zapílené väzy na dutinku. Záležalo od knihára, akú techniku si zvolil, väčšinou to bola zvyklosť dielne, v ktorej sa kniha vyrábala.

Už spomínaná kniha SD 3502 je šitá na štyri pravé väzy. Pri ďalších dvoch knihách sa využili zapílené väzy.

Ani pri jednej väzbe z tejto triedy sa nenachádza kovanie ani zapínanie. Tieto prvky sa nevyužili jednak preto, lebo išlo o nenáročné väzby pre jednoduchých ľudí a jednak kvôli použitému materiálu. Na väzbách vyrobených z lepenkového materiálu sa nepoužíva kovanie či zapínanie.

Ako nám to dokladuje tabuľka, môžeme povedať, že sa oriezka využila vo všetkých troch prípadoch. Oriezka nemala len funkciu praktickej ochrany knihy pred prachom a vlhkosťou, ale aj o jej dekoračnú funkciu a vyrovnávanie farebných rozdielov knihy. Oriezka je dôležitým výtvarným prvkom.

V **Triede B** sa nachádzajú honosnejšie väzby, určené pre zámožnejšie vrstvy. Tu sa, v rámci našej vybranej vzorky, výlučne používa drevo na výrobu knižných dosiek ako kvalitnejší materiál. Obyčajne sú potiahnuté tmavou kožou, na ktorej sa uplatňuje slepotlačová výzdoba. Bežným javom pri týchto honosnejších väzbách je kovanie, ktoré má dvojakú funkciu. Po prvé dekoračnú funkciu, čím knihu skrášľuje, dáva jej nový vzhľad a tým jej pridáva na umeleckej hodnote. Po druhé plní ochrannú funkciu, aby sa kniha neodierala a nepoškodzovala.

Na všetkých väzbách tejto triedy sa uplatňuje i zapínanie. Najčastejším a zároveň najbežnejším spôsobom zapínania bolo na trň, či už na klinček alebo na spôsob liateho trňa. Pri prvom type zapínania na trň, je klinček upevnený v bočnej hrane prednej dosky. V prípade druhého typu, ako to bolo už znázornené v predchádzajúcej kapitole, trň je umiestnený na prednej doske zhora, upevnený na koži. Tento druhý typ zapínania obyčajne plní dekoračnú funkciu. Potom aj spona znázorňuje rovnaký ozdobný motív ako liaty trň.

Veľmi ojedinele sa používalo zapínanie na háčiky. V našom prípade sa táto možnosť vyskytuje iba raz, nielen v tejto kategórii, ale v rámci celej našej reprezentačnej vzorky.

Knihári pri týchto väzbách volili možnosť šitia na pravé väzy. Ich počet je rôzny. Pohybuje sa od 3 do 5 väzov. Závisí to predovšetkým od formátu knižného bloku, i keď veľkosť knihy nie je vždy smerodajná. Vyskytol sa nám prípad rovnakého formátu, ale s iným počtom väzov.

Tak je tomu na väzbe SD 42429, ktorá je šitá na tri väzy a väzba SD 3503 je šitá na štyri väzy. Takže tvrdenie, že počet väzov závisí najmä od formátu knihy, môžeme doplniť o domnienku, že nielen formát knihy rozhodoval o počte väzov, ale záležalo dosť i na slobodnej voľbe knihára a jeho technike šitia.

Obr. 2 SD 42429 – Cithara sanctorum (1775) z dielne Jána Michala Landerera v Bratislave.

Oriezka sa vyskytuje iba v jednom prípade. Nebolo neobvyklé ak sa na honosnejšej väzbe nenachádzala oriezka.

Vyššie spomínané väzby sú si veľmi podobné, čo sa týka nielen rozmerov, ale i kovania, a to aj napriek tomu, že boli vydané na iných miestach a pravdepodobne aj inými tlačiarmi. Na oboch väzbách sa nachádzajú hranové kovania i stredové puklice. Na väzbe SD 42429 sa vyskytuje ozdobné hranové

kovanie i puklica. Bežná puklica aj bežné hranové kovanie môžeme nájsť na väzbe SD 3503.

Čo majú odlišné je spôsob zapínania na trň. Pri prvej väzbe sú umiestnené v hrane dosky klinčeky a spony sú jednoduché kovové bez vzoru. Druhá väzba uplatňuje spôsob zapínania liateho trňa. Tieto liate trne majú tvar lístočkov a rovnaký vzor sa využil i na sponách, ktoré sú umiestnené na kožených remienkoch. Tie sú upevnené na zadnej strane dosky. Kovanie je pripevnené na drevených doskách, ktoré sú potiahnuté tmavou kožou. Koža, ako to bolo i v predošlých prípadoch nám poskytuje priestor pre slepotlačovú výzdobu. Pri slepotlači môžeme vidieť podstatné rozdiely medzi týmito dvoma väzbami. Na doskách väzby SD 42429 je použitá jednoduchá bordúra a chrbát je vyzdobený meandrom. Ale v prípade výzdoby na väzbe SD 3503 je použitá bohatšia a krajšia výzdoba. Väzy na chrbte knihy sú tiež vyzdobené trojlinkami nad a pod každým väzom.

Knižná väzba SD 3495 je zvláštna počtom väzov. Ide o počet 5 väzov, dokonca pri podobných rozmeroch knižného bloku, ako sme mali pri predchádzajúcich väzbách. Odevom knižného bloku pri tejto väzbe sú drevené dosky potiahnuté čiernou kožou. I táto farba kože je dosť neobvyklá, prevažne sa využívala tmavá hnedá koža. Koža na doskách je dosť zničená, popukaná, pravdepodobne v dôsledku zlého uskladnenia v nevhodných klimatických podmienkach, čím koža vysychala a tým strácala na elasticite. Na základe tohto faktu je ťažké určiť, či bola bohato zdobená slepotlačovou technikou alebo bola výzdoba skromná.

Ale i napriek týmto faktorom sa tam nachádzajú určité stopy po slepotlači. Väzy na chrbte knihy sú však jasne zdobené dvojitémi linkami nad i pod väzmi. Tieto linky z väzov, potom prechádzajú na dosky. Vychádzajú z dvoch bodov a spájajú sa do jedného bodu. Tak vytvárajú dojem trojuholníka. Týchto trojuholníkov by tam malo byť päť, podľa počtu väzov. To však s určitosťou nevieme povedať, pretože koža podľahla degradácii.

Knihu možno pevne zapnúť na trň – klinček s ozdobnými sponami.

Poslednou knižnou väzbou tejto triedy je Cithara sanctorum, ktorá je uložená v sklade SNK pod signatúrou SD 10654. Na túto väzbu sme už nepriamo upozornili vyššie. Je jedinečná a odlišuje sa nielen svojimi rozmermi, zapínaním, ale aj výzdobou.

Zapínanie je na háčik, čo bolo naozaj dosť nezvyčajné. Tento spôsob zapínania bol volený pravdepodobne kvôli neobvyklej hrúbke, ktorá je 12 cm, teda mnohokrát o polovicu hrubšia, ako iné knižné väzby Cithary sanctorum.

Ďalšou črtou jej originality je bohatá slepotlačová výzdoba. Po obvode dosiek sa nachádza bordúra, ktorá vytvára obdĺžnik a v ňom sa nachádza menší

obdĺžnik, vytvorený tiež bordúrou s odlišným motívom. Väčší obdĺžnik je spojený s menším obdĺžnikom s troma linkami vychádzajúcich z rohov. Ústredným motívom je kalich, ktorý sa nachádza v strede dosiek. Je to veľmi neobvyklý prvok, s ktorým sa tu stretávame po prvýkrát. Motív kalicha sa začína v hojnejšej miere vyskytovať až koncom 19. storočia.

Radi by sme ešte zo zaujímavosti spomenuli knižnú väzbu Cithary sanctorum z fondu vydavateľstva Tranoscius. Táto väzba je uložená pod signatúrou X. G. 9. Bola vydaná v Laubne roku 1728, ale väzba je z roku 1760. Tento dátum je slepotlačovou technikou vyobrazený na prednej doske. Zaujala nás tým, že nesie typické barokové prvky. Knižná väzba je drevená potiahnutá hnedou kožou. Kožený povrch je hladký bez slepotlačovej výzdoby, s výnimkou roku na väzbe. Všetka výzdoba sa presúva na chrbát knihy, ktorý je bohato zdobený. Tu nachádzame po prvýkrát názov „Cithara Sanctorum“, názov je vyzlátený. Nachádzajú sa tu zlaté linky, krásne ornamenty a kvetinové motívy tiež vyzlátené. Knihář si zvolil šitie na štyri pravé väzy. Oriezka je zafarbená na červeno. Na knihe sa nenachádza kovanie ani zapínanie.

Pri celkovom zhodnotení druhej kategórie môžeme vidieť jasne viditeľné rozdiely medzi triedou A a triedou B.

Pri výrobe jednoduchších väzieb sa používa na výrobu dosiek lepenka, ktorá je potiahnutá rôznymi druhmi poťahového materiálu teda od kože, cez imitáciu kože a dostávame sa až k použitiu papiera. Výzdoba sa vyskytuje iba v tom prípade ak sa jedná o kožený poťah. V iných prípadoch sa výzdoba nevyužíva. Väzby sú bez akéhokoľvek kovania a zapínania. Šité sú buď na pravé väzy, v prípade väzby potiahnutej koženým poťahom, alebo zapílené väzy. Často krát jedinou výzdobou je farebná oriezka, ktorá sa nachádza na všetkých väzbách triedy A.

Drevené knižné dosky sú zas typické pre druhú skupinu honosnejších väzieb, ktoré sú určené pre solventnejšie vrstvy. Potiahnuté sú výlučne kožou, ktorá je vždy zdobená slepotlačou. Vo viacerých prípadoch sa nám objavuje kovanie. Konkrétne hranové kovanie, puklice, spony, liate trne. Všetky väzby tejto triedy sú šité na pravé väzy. Zriedka sa nám vyskytuje farebná oriezka.

Zoznam použitej literatúry

ČAPLOVIČ, Ján. *Vydania Tranovského kancionála*. Martin: KUS, 1936.

DVOŘÁK, K.I. Evanjelická cirkev a Tranoscius. In: *100 rokov Tranoscia: 100 rokov sme tu pre vás*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1998, s. 27-33.

ĎUROVIČ, Ján. *Životopis Juraja Tranovského*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1942. 262 s.

KÝSKA, Miroslav. Spoločenský význam 90-ročného trvania *Tranoscia*. In: *Cirkevné listy*, 1998, roč. 101, č. 11, s. 166-167.

MICHALKO, Ján. Význam *Tranovského kancionála* pre evanjelickú cirkev a slovenské národné povedomie. In: *Cirkevné listy*, 1986, roč. 99, č. 9, s. 131.

MOCKO, Ján. *Historia posvätnej piesne slovenskej a historia kancionálu*. Liptovský Mikláš: *Tranoscius*, 1909. 117 s.

PLAVEC, Gustáv. *Tristoročný Tranoscius*. Liptovský Mikuláš: *Tranoscius*, 1936. 78 s.

TUHOVČÁKOVÁ-MICHALKOVÁ, Ľudmila. Hovoriace stopy: Marginálie k 400-tému výročiu narodenia Juraja *Tranovského*. In: *Hudobný život*, 1992, roč. 24, č. 14, s. 3.

UHORSKAI, Pavel. Cyklus k 360. výročiu 1. vydania *Tranovského kancionála* – 1. časť. In: *Evanjelický posol spod Tatier*, 1996, roč. 86, č. 32, s. 252.

UHORSKAI, Pavel. Cyklus k 360. výročiu 1. vydania *Tranovského kancionála* – 2. časť. In: *Evanjelický posol spod Tatier*, 1996, roč. 86, č. 33, s. 260.